

Удосконалення правової інвестиційної політики в процесі формування національної інноваційної системи

1.1. Проблеми модернізації інвестиційного законодавства як ключового фактору формування інноваційного поля України в умовах глобалізації економічного простору

Інвестиційний потенціал України обумовлений високим рівнем попиту на капіталовкладення з боку виробничого сектору й існуючими передумовами для його реалізації. Це зумовлює необхідність удосконалення державної економічної політики – створення й забезпечення чіткого функціонування інфраструктури ринку і розвиток приватного підприємництва.

Теорією й практикою держав, що вже здійснили модернізацію, доведено, що базовою передумовою і двигуном успішного й поступального розвитку країни є активна інвестиційна діяльність, націлена на реалізацію різних проєктів, а питання створення не просто сприятливого, а конкурентоздатного інвестиційного клімату має стратегічне значення.

Це дослідження ґрунтується на використанні теоретичних праць вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців з цивільного, господарського, міжнародного приватного права, а також теорії права, у тому числі на основі праць Т.Є. Абової, М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, Л.П. Ануфрієвої, А.В. Асоскова, М.М. Богуславського, М.І. Брагінського, А. Бутнярова, В.В. Борщевського, І.Р. Боднара, О.М. Вінник, Н.Г. Вілкової, І.П. Гайдучького, Х. Данханя, Г.К. Дмитрієвої, А.С. Довгерта, П. Жюйара, Д.В. Задихайла, О.Р. Зельдіної, Г.Л. Знаменського, Д. Карро, О.Р. Кібенко, В.І. Кисіля, Г.В. Козаченко, О.С. Комарова, В.М. Корецького, В.М. Кос-

сака, Х. Коха, Н. С. Кузнєцової, Х. Кьотца, В. В. Лаптева, Л. Л. Лазебник, Л. А. Лунца, В. В. Луця, У. Магнуса, В. К. Мамутова, Н. І. Маришевої, О. О. Мережка, А. В. Омельченко, І. Польової, М. Г. Розенберга, Н. О. Саниахметової, В. Л. Толстих, К. Цвайгерта, М. Чанга, Я. М. Шевченко, В. С. Щербини та ін.

У зарубіжній літературі неабияка роль у дослідженні критеріїв визначення національності й правового режиму діяльності юридичної особи належить, зокрема, таким правознавцям: П. Беренсу, Г. Відеманну, П. Крейгу, А. Менендесу, П. Мучлінські, О. Сандроку.

Нормативно-правову і інформаційну базу дослідження склали закони України «Про режим іноземного інвестування», «Про інвестиційну діяльність»; Закон про інвестиції (Investment Canada Act) 1985 р.; Закон США «Акт про іноземні інвестиції і національну безпеку 2007 року» (Foreign Investment and National Security Act of 2007), джерела для проведення порівняно-правового аналізу законодавства ЄС, у тому числі Римський договір 1957 р. про заснування Європейської спільноти та ін.

Питання ефективності залучення інвестицій, зокрема іноземних, обговорюється багатьма політиками, науковцями та громадськими діячами.

Метою дослідження є визначення шляхів вирішення проблем активізації інвестиційної активності, залучення національних та іноземних інвестицій в економіку України, формування подальшої стратегії розподілу інвестицій між пріоритетними галузями.

Розкриття складових цієї проблеми включає дослідження таких понять, як «інвестиції», «інвестиційні відносини», «інвестиційний клімат», «інвестиційна привабливість», проблем, чинників і шляхів залучення інвестицій з метою забезпечення інноваційного розвитку економіки України.

За визначенням І. О. Бланка, інвестиція (від лат. *invest* – вкладення коштів) – це вкладення капіталу у всіх його формах у різні об'єкти (інструменти) його господарської діяльності з метою одержання прибутку, а також досягнення іншого економічного чи позаекономічного ефекту, здійснення якого базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику і ліквідності¹. Указана сутність інвестицій закріплена у ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ². Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цін-

¹ Бланк, И. А. Финансовый менеджмент [Електронний ресурс] : учеб. курс / И. А. Бланк. – Режим доступу: <http://institutiones.com/download/books/1227-finansovyyj-menedzhment.html>.

² Про інвестиційну діяльність [Текст] : Закон України від 18.09.1991 № 1560-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

ностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Розгляд правового змісту інвестиційних правовідносин й інвестиційної діяльності варто почати, на наш погляд, з головного критерію. Інвестиційні правовідносини можна визначити як суспільні відносини, пов'язані з інвестиціями й інвестиційною діяльністю, урегульовані нормами різних галузей права, у результаті чого в учасників цих правовідносин виникають майнові та особисті немайнові права й обов'язки, а під інвестиційною діяльністю розуміється вкладення матеріальних і нематеріальних цінностей в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, а також фактичні дії по реалізації інвестицій з метою одержання прибутку, досягнення позитивного соціального ефекту від використання цих об'єктів у майбутньому.

Залежно від об'єкта інвестування інвестиційні правовідносини поділяються на правовідносини, пов'язані з речовим правом власності (із вкладенням інвестицій у майнові права), і правовідносини, пов'язані з інтелектуальною власністю. До першої групи відносять інвестиційні правовідносини, що виникають у зв'язку зі створенням суб'єктів господарювання, придбанням майнових комплексів, будинків, споруд, часток участі в підприємствах, паїв, акцій, облігацій й інших цінних паперів; у результаті вкладення інвестицій у новостворювані і такі, що модернізуються, основні фонди й обігові кошти у всіх галузях і сферах народного господарства; придбання прав користування землею й іншими природними ресурсами і т. ін.

У ході інвестиційної діяльності інвестор здійснює, як правило, акт відчуження майна, що становить інвестицію. Однак варто звернути увагу на те, що, принаймні, у момент відчуження відчужуване майно підлягає грошовій оцінці, оскільки подібно до випадків із грошовим капіталом акт відчуження має тимчасовий характер, і рано чи пізно при нормальному розвитку виробництва інвестор повинен мати розумні підстави розраховувати на зворотність інвестованих засобів, якщо не в первісній формі, то у формі грошового еквівалента.

Учасниками інвестиційних правовідносин є також держава та територіальні громади. Реалізуючи публічні інтереси суспільства, держава впливає на господарську діяльність, регулює й контролює її; крім того, держава, органи місцевого самоврядування організують діяльність господарського життя, тобто в цих суб'єктів переважають організаційні

елементи, ними приймаються рішення про створення й ліквідацію суб'єктів господарської діяльності, управління власністю, визначення режимів господарювання.

Особливість держави та територіальних громад як учасників інвестиційних правовідносин полягає в тому, що можливість бути стороною таких відносин не обумовлюється наявністю в них статусу юридичної особи. Норми, що визначають участь у інвестиційних відносинах, застосовуються до державних органів у силу самого факту вступу в ці відносини. Однак вступати в інвестиційні правовідносини безпосередньо держава та територіальні громади не можуть. Від імені України, а також територіальних громад можуть своїми діями набувати і здійснювати майнові й особисті немайнові права та обов'язки, виступати в суді відповідно органи державної влади і органи місцевого самоврядування в рамках їхньої компетенції, установлені актами, що визначають статус цих органів. Як учасники інвестиційних відносин держава, територіальні громади через свої уповноважені органи вступають у найрізноманітніші відносини, їх договірні й позадоговірні зобов'язання є досить великими.

Реальні інвестиції частіше здійснюються у формі інвестиційних проектів. Інвестиційна стратегія будь-якого підприємства складається з пакета проектів. Будь-який господарюючий суб'єкт веде підприємницьку діяльність тією чи іншою мірою в умовах невизначеності й ризику. Під ризиком розуміється можливість виникнення умов, що приводять до негативних наслідків. Ризик є економічною категорією. Згідно з Коротким етимологічним словником російської мови слово «риск» запозичене з французької мови (*risque* – небезпека), у свою чергу, французьке слово походить від грецького *rizikon* – «риф», «підводна скеля», що асоціюється з поняттям «лавірувати між скелями». Як бачимо, «ризик» у такому випадку означав можливу небезпеку і це розуміння збереглось дотепер¹.

Інвестиційний ризик виступає складовою частиною загального фінансового ринку і являє собою ймовірність (загрозу) фінансових втрат (втрати, принаймні, частини своїх інвестицій), недоодержання доходів від інвестицій або появи додаткових інвестиційних витрат.

Державне регулювання інвестиційної діяльності полягає в законодавчо закріплених цілях. Поряд із генеральними та загальними цілями державного регулювання економіки воно спрямоване на забезпечення гарантій прав суб'єктів інвестиційної діяльності і захисту інвестицій. Держава

¹ Краткий этимологический словарь русского языка [Текст]. – М., 1971.

гарантує насамперед стабільність прав, що дуже важливо при довгострокових інвестиціях. Інвестиції можуть бути припинені лише у випадку стихійних лих, визнання інвестора банкрутом, надзвичайного стану й екологічних порушень.

Варто відмітити, що, на жаль, більшість гарантій, передбачених у законі, мають декларативний характер, оскільки не розроблені достатні дієві механізми їхньої реалізації.

Україна володіє низкою значних переваг, які, за умови проведення ефективної економічної та правової реформи, дозволять їй стати інвестиційно привабливою країною. Серед них: значний природно-ресурсний потенціал, чимала кількість недостатньо використовуваних фізичних і людських ресурсів, високий рівень промислового виробництва, стратегічно вигідне географічне розташування, наявність одного з найбільших ринків Східної Європи, доступ до чотирьох із десяти європейських транспортних коридорів, 1/3 світових чорноземів, кваліфіковані й відносно дешеві трудові ресурси тощо.

Будь-яка держава за певних обставин потребує залучення інвестицій. Це необхідно як для її політичного, так і для економічного розвитку. Основною метою цього процесу є насичення інвестиційними потоками пріоритетних напрямів розвитку економіки та забезпечення інноваційного розвитку держави. Якщо в країні немає сприятливого інвестиційного клімату, то залучення національних та іноземних інвестицій може ставати проблемою, що, у свою чергу, буде гальмувати соціально-економічний розвиток країни.

Інвестиційний клімат є визначальним чинником залучення інвестицій. Це поняття є комплексним, визначається сукупністю політичних, економічних, правових, адміністративних й інших умов для успішної діяльності інвестора. Сприятливий інвестиційний клімат передбачає розумні умови для підприємництва, а саме:

- а) наближення правового регулювання до міжнародних стандартів;
- б) відмова від зарегульованості;
- в) розвиток інвестиційного законодавства при скороченні імперативних норм, розвиток контрактного (договірного) права.

Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, соціально-економічних, фінансових, соціально-культурних, організаційно-правових і географічних факторів, які притаманні певній країні і визначають її привабливість для іноземного інвестора. Характеризуючи сучасний стан інвестицій в Україні, можна зазначити, що наша держава не здобула серйозних

досягнень у забезпеченні національної конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Під час економічної кризи інвестиційна діяльність в Україні значно знизилася. Попит на інвестиції падав значно швидше, ніж виробництво валового продукту. Однією з причин цього було те, що інфляція суттєво знецінювала інвестиційні кошти¹.

Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність» державне регулювання інвестиційної діяльності включає: 1) управління державними інвестиціями; 2) регулювання умов інвестиційної діяльності; 3) контроль за здійсненням інвестування всіма інвесторами та іншими учасниками інвестиційної діяльності.

Державне регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом: 1) системи податків з диференціацією суб'єктів і об'єктів оподаткування, податкових ставок і пільг; 2) проведення кредитної та амортизаційної політики, у тому числі шляхом прискорення амортизації основних фондів; 3) надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; 4) встановлення державних норм, правил і стандартів; 5) застосування антимонопольних заходів; 6) роздержавлення та приватизації державної власності; 7) визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; 8) політики ціноутворення; 9) експертизи інвестиційних проектів будівництва; 10) ліцензування спеціальних видів робіт у процесі здійснення інвестиційної діяльності в проектуванні, будівництві, вкладенні інвестицій за межами України; 11) аналізу стану містобудування, прогнозування його розвитку; 12) контролю за дотриманням інвестиційного законодавства, державних стандартів, норм і правил, затвердженої містобудівної документації, інвестиційних програм і проектів будівництва, раціональним використанням територіальних і матеріальних ресурсів; 13) інших заходів. Серед інструментів регулювання інвестиційних відносин необхідно виділити нормативно-правові акти, програми, норми амортизаційних відрахувань, бюджетне фінансування, державні закупівлі тощо.

Система форм та притаманних їм засобів державного регулювання інвестицій в Україні представлена, у першу чергу, такими інструментами, як концесія, реєстрація іноземних інвестицій, реєстрація інвестиційних договорів, ліцензування, державна реєстрація речових прав на майно тощо.

¹ Див.: Лазебник, Л. Л. Інвестиційний клімат та економічна мотивація іноземного інвестування в Україні [Текст] / Л. Л. Лазебник // Фінанси України. – 2010. – №4. – С. 82–88.

Концесія історично є класичною формою допуску іноземних інвестицій до економічної діяльності на території держави, що допускає інвестиції. Вона застосовується й до українських інвесторів.

Формулювання національного режиму й режиму найбільшого сприяння, що міститься в Генеральній угоді про тарифи й торгівлю (ГАТТ) і в угодах, укладених у рамках ГАТТ (ГАТТ'94, включаючи Угоду про створення Всесвітньої торговельної організації – ВТО), стосується відносин, пов'язаних із застосуванням дозвільної системи. З одного боку, угоди ГАТТ/ВТО встановлюють вимоги недискримінації іноземних юридичних і фізичних осіб при одержанні ними необхідної ліцензії – принцип вільного доступу на ринок. З другого боку, угода ГАТС, що передбачає правила торгівлі послугами, не розглядає систему ліцензування професійних учасників ринку, яка входить до сфери дії національного режиму. Згідно з узятим на себе Україною міжнародно-правовим зобов'язанням за міжнародною Угодою про партнерство й співробітництво з Європейськими Співтовариствами й державами – їхніми членами (ст. 95) правовий режим діяльності іноземних інвесторів повинен виключати можливість дискримінації іноземних осіб як стосовно національних підприємців, так і стосовно інших іноземних осіб¹.

Угода ГАТС (Генеральна угода про торгівлю послугами)² містить у собі деякі винятки із загального правила в частині надання національного режиму, маючи на увазі застосування системи ліцензування окремих видів послуг. Угода ГАТС установлює ті вимоги до самої системи ліцензування, яких повинні дотримувати країни, що беруть участь у ВТО. Серед цих вимог підкреслюється простота процедури одержання ліцензії, прозорість і доступність інформації про професійних учасників.

Наступним засобом державного регулювання інвестицій є система реєстрації іноземних інвестицій. Реєстрація інвестицій має на увазі не стільки реєстрацію створення комерційної організації з іноземними інвестиціями, скільки реєстрацію об'єкта інвестиційних відносин – самих інвестицій. Державна реєстрація іноземної інвестиції – фіксування факту внесення іноземної інвестиції шляхом присвоєння органом державної реєстрації Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій інформацій-

¹ Угоду ратифіковано Законом № 237/94-ВР від 10.11.94. Дата підписання: 14.06.1994. Дата ратифікації: 10.11.1994. Дата набуття чинності: 01.03.1998.

² Генеральна угода про торгівлю послугами [Текст] // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 84. – С. 482. – Ст. 2989.

ному повідомленню реєстраційного номера з відповідним записом у журналі обліку державної реєстрації внесених іноземних інвестицій¹.

Реєстрація інвестиційних договорів має велике значення для розвитку регулювання договірних форм інвестицій (так, наприклад, ст. 14 Закону України «Про концесії»², ст. 1118 ЦК України³).

У цей час реєстрація майна, як форми інвестицій, застосовується при здійсненні інвестицій у договірній формі – лізингу. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про фінансовий лізинг»⁴ предмет лізингу підлягає реєстрації у випадках і в порядку, передбачених законом. Як і у випадку, концесії, комерційної концесії, в регулюванні договору лізингу ціль реєстрації як реєстрація інвестиції не сформульована. Наслідком цього є відсутність захисту в сторони в договорі свого права як права інвестора, тобто права на відповідну компенсацію, повернення інвестицій і відшкодування збитку, які представляються, наприклад іноземному інвесторові, згідно із законом про іноземні інвестиції. Адже вимога реєстрації «майна – предмета договору лізингу» обмежується лише вимогою дотримання законодавства України (на сьогодні це речові права на нерухоме майно, права на транспортні засоби). Предметом договору лізингу, як правило, буває не стільки нерухоме майно, скільки обладнання, що належить до категорії рухомого майна.

Реєстрація майна як предмета лізингу в Законі України «Про фінансовий лізинг» не пов'язується з реєстрацією цього майна як інвестиції, як способу вкладення капіталу. Для того щоб договір лізингу став формою інвестиції, необхідна реєстрація лізингового майна як інвестиції. Реєстраційна система в лізингових відносинах у наш час набуває великого значення у зв'язку з регулюванням іноземних інвестицій, тобто міжнародного фінансового лізингу. Реєстрація, як спосіб регулювання, застосовується з метою захисту інвестора. Фінансовий лізинг стає основною правовою формою фінансування устаткування, різних видів транспорту (повітряного, морського і залізничного).

¹ Про режим іноземного інвестування [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

² Про концесії [Текст] : Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372.

³ Цивільний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

⁴ Про фінансовий лізинг [Текст] : Закон України від 16.12.1997 № 723/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 16. – Ст. 68.

Національно-правові системи реєстрації лізингу як способу захисту інвестицій не завжди забезпечують захист прав лізингодавців. У цьому зв'язку держави звертаються до міжнародно-правових способів захисту прав інвестора в лізингових операціях. У 2001 р. у Кейптауні прийнята Конвенція про міжнародні гарантії стосовно рухомого обладнання¹. До рухомого обладнання згідно з п. 3 ст. 2 Конвенції належать планери повітряних суден, авіаційні двигуни й вертольоти, а також залізничний рухомий склад і космічні засоби. Центральне місце в Конвенції займають положення про введення «Міжнародного реєстра» для «реєстрації, можливих міжнародних гарантій, цесій і можливих цесій міжнародних гарантій, придбання міжнародних гарантій шляхом суброгації в силу закону або за договором відповідно до застосовного права, повідомлень національних гарантій, порядку підпорядкованості згаданих гарантій» (ст. 16). При цьому під «реєстрацією» для цілей застосування зазначених положень про Міжнародний реєстр розуміються «зміна, продовження або припинення дії реєстрації» (п. 3 ст. 16).

Ефективність створеної системи реєстрації залежить від конкретної мети, якій вона служить. У сфері інвестиційних відносин система їхньої реєстрації повинна забезпечувати захист прав інвестора, що виникають на підставі договорів, і створювати для цього відповідні гарантії.

На сьогодні залучення іноземних інвестицій в Україну – важливий елемент її подальшого розвитку. Тому це питання є актуальним. Здійснити модернізацію економіки тільки за рахунок внутрішніх ресурсів неможливо, потрібен потужний приплив іноземних інвестицій. Саме тому Україна повинна прагнути того, щоб увійти до числа країн, де створені найбільш сприятливі умови для бізнесу. Високий інвестиційний потенціал України очевидний для інвесторів, але при цьому українська економіка все ще тотально недоінвестована. Причиною цього, у першу чергу, є несприятливий інвестиційний клімат, про що зазначають міжнародні рейтингові організації².

¹ Конвенція про міжнародні гарантії стосовно рухомого обладнання від 16.11.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_a24.

² Міжнародна організація The Heritage Foundation оцінює рівень економічної свободи в Україні у 46,1 бала, що ставить країну на 163-тє місце у світі. Індекс економічної свободи у 2011 р. зріс на 0,3 пункти та відображає деяке покращення бізнес-середовища, зокрема у фінансовій сфері та у подоланні корупції.

Однак Україна перебуває на останньому місці серед 43 країн Європи та її загальний бал є нижчим, ніж у цілому у світі (див.: 2012 Index of Economic Freedom / The Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>).

Прямі іноземні інвестиції дали – (ПІІ; англ. Foreign direct investment (FDI)) визначаються як «інвестиція, що викликає тривалий інтерес до підприємства, яке діє за межами економіки інвестора». Згідно з методологією МВФ ПІІ, це закордонні інвестиції величиною у понад 10 відсотків статутного капіталу, що дає зацікавленій стороні право на участь в управлінні підприємством.

Для іноземних інвесторів капіталовкладення в Україні найчастіше уявляються дуже ризиковими з незрозумілою рентабельністю. Багато іноземних інвесторів не готові фінансувати довгострокові реальні проекти в економіці України. Але й український капітал найчастіше виступає як «офшорний», компрадорський по суті, а не як національно орієнтований капітал. В офшорних зонах зареєстровано 60% великих підприємств. Відзначені тенденції (небажання іноземних інвесторів вкладати гроші в Україну в реальне виробництво й втеча капіталів за кордон) означають, що Україна програє в «конкуренції юрисдикцій» – працюючий в Україні бізнес часто воліє реєструвати власність й угоди за кордоном.

Факторів, що негативно впливають на діловий клімат у країні, багато:

- низька якість державного й місцевого управління;
- невиразне законодавство, неефективне правозастосування, безпрецедентний рівень і системний характер корупції, рейдерство у всіх його різновидах, надмірні адміністративні, технічні, інформаційні бар'єри, неефективні механізми реалізації гарантій, дуже високий рівень монополізму, величезна кількість стереотипів про нашу країну, високі ризики, правовий нігілізм і т. д.

Іноземні фонди назвали свої причини відтоку капіталу з України – це волатильність ринку через низьку диверсифікованість економіки, високі політичні ризики й постійне посилення ролі держави в економіці¹. Очевидно, що для підвищення інвестиційної привабливості Україні необхідні якісні й системні зміни з кожного із цих дуже значущих напрямів.

За дослідженням А. О. Єпіфанова, Україна належить до країн із підвищеним рівнем політичних та економічних ризиків. Загалом нинішня ситуація в Україні щодо прямих інвестицій не надто втішна. Це зумовлено передусім відсутністю ефективної стратегії із залучення прямих іноземних інвестицій. І. Р. Боднар вважає, що до чинників, які об'єктивно стоять на заваді організації інвестиційної діяльності в Україні, належать

¹ Див.: Лазебник, Л. Л. Інвестиційний клімат та економічна мотивація іноземного інвестування в Україні [Текст] / Л. Л. Лазебник // Фінанси України. – 2010. – №4. – С. 82–88.

законодавча нестабільність; відсутність чіткої державної стратегії щодо залучення інвестицій; значний податковий і адміністративний тиск на об'єкти підприємництва, зниження для громадян цінності грошових доходів у вигляді дивідендів і відсотків унаслідок інфляційних чинників; неврегульованість питань захисту прав власності інвесторів; високий рівень коруптованості в органах державної влади; нестабільність роботи фінансової системи країни; неготовність підприємств здійснювати реальні ефективні інвестиції навіть у конкурентоспроможні інноваційні проекти, що дають високий стійкий дохід, достатній для виплати високих дивідендів; низький рівень працевлаштованості у країні¹. Перш за все треба обрати ті сектори економіки, які найбільш потребують іноземних інвестицій, і ті, в яких капітал буде обертатися найшвидше. Для України як держави з перехідною економікою необхідно розглядати залучення іноземних інвестицій у контексті структурних змін та економічного зростання. Пріоритетними завданнями, які необхідно вирішувати за участю прямих інвестицій, є структурна реформа економіки, технологічне оновлення виробництва, виробництво товарів широкого вжитку, подолання залежності країни від імпорту.

Уряд повинен активно стимулювати іноземні інвестиції в основний капітал. Досить стабільними залишаються пріоритети галузевої (оптова торгівля, харчова промисловість, фінанси, нерухомість) та внутрішньо регіональної структур прямого іноземного інвестування. Згідно з досвідом, саме у фінанси та нерухомість було вкладено найбільше іноземних інвестицій за останні роки, тоді як у легку промисловість, яка найбільше потребує інвестицій, обсяги зарубіжного капіталу не зросли².

Для стимулювання залучення ПІІ та усунення негативних тенденцій в економіці України необхідно вдосконалювати в першу чергу базовий елемент у системі інвестиційної привабливості країни – нормативно-правову базу, тому що багато перешкод, з якими зіштовхуються інвестори в Україні, обумовлені насамперед характером української правової системи. У зв'язку із цим не можна не погодитися з позицією тих авторів, які вважають, що, незважаючи на активне позиціонування державною владою вдосконалювання умов для залучення інвестицій, бар'єр національної системи права для іноземних інвесторів не знижується.

¹ Боднар, І. Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну на сучасному етапі [Текст] // І. Р. Боднар // Регіон. економіка. – 2009. – № 4. – С. 62–70.

² Гайдуцький, І. П. Структурні та інноваційні пріоритети залучення прямих іноземних інвестицій у контексті здійснення регуляторних реформ в Україні [Текст] / І. П. Гайдуцький // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 47–62.

Інвестиційна привабливість – це сукупність об’єктивних і суб’єктивних умов, що сприяють або перешкоджають процесу інвестування національної економіки на мікро-, мезо- і макрорівнях¹. Поняття інвестиційної привабливості важливе в процесах міжрегіонального та міждержавного переміщення капіталу як одного з основних факторів економічного розвитку. Через значну територіальну нерівномірність розподілу економічних факторів узагалі та капіталу зокрема країни та регіони виступають конкурентами в боротьбі за вільні ресурси. Часто інвестиційну привабливість певної території ототожнюють із поняттям «інвестиційний клімат».

Згідно з дослідженням І. Гайдучького, Україна – одна з країн СНД, яка (після Росії і Казахстану) має найвищу інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів за широким комплексом показників. Достатньо повний перелік інвестиційних переваг наводить В. Марцін. До таких показників можна віднести вигідне географічне положення, багаті природні та рекреаційні ресурси, кваліфіковану робочу силу та її надлишок, ненасичений ринок товарів і незадовільний попит населення, низьку конкурентоспроможність місцевих виробників і низький рівень їхньої інноваційності, достатній рівень розвитку інфраструктури, інвестиційну ненасиченість економіки.

За індексом глобалізації, який щорічно складається рейтинговою компанією та журналом *Foreign Policy* на основі 14 показників технологічного, економічного, соціального та політичного характеру, серед 72 країн світу, у яких проживає 90% населення та виробляється 90% ВВП, Україна займає 43-тє місце. За індексом потенціалу залучення прямих іноземних інвестицій, який обчислює Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Україна посідає 48-ме місце серед 141 обстежуваної країни².

В Україні в цілому сформоване правове поле регулювання відносин у сфері інвестиційної діяльності. Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері регулюються також нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного й земельного законодавства, правовими актами про приватизацію, підприємництво, інноваційну діяльність, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо. Крім того, на-

¹ Див.: Козаченко, Г. В. Управління інвестиціями на підприємстві [Текст] / Г. В. Козаченко, О. М. Антіпов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2004. – 368 с.

² Гайдучький, І. П. Структурні та інноваційні пріоритети залучення прямих іноземних інвестицій у контексті здійснення регуляторних реформ в Україні [Текст] / І. П. Гайдучький // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №4. – С. 47–62.

ціональне законодавство у сфері регулювання інвестиційної діяльності нестабільне, нормативно-правова база зазнає постійних змін. Отже, нормативно-правова база регулювання інвестиційної діяльності в Україні є дуже складною, багаторівневою і забюрократизованою, що в умовах високого рівня корупції створює ризики для ефективного розвитку інвестиційної діяльності. Прийняті закони, спрямовані на вдосконалення митного адміністрування, лібералізацію кримінального законодавства в економічній сфері, спрощені процедури реєстрації й ліцензування, скорочені кількості ліцензованих видів діяльності й підстави для проведення контрольних перевірок, спрощені деякі процедури в будівництві, запущений механізм інвестиційних уповноважених на державному й регіональному рівнях, з'явився інститут уповноваженого із захисту прав підприємців (бізнес-омбудсмен) та ін. Але законодавство України є складним і включає велику кількість нормативних документів України, міжнародних правових актів, учасником яких є Україна. Проте говорити про цілісну і взаємоузгоджену систему інвестиційного законодавства ще передчасно, воно потребує подальшого вдосконалення.

Проблеми інвестиційного законодавства в Україні проявляються в ряді аспектів. Відзначимо лише деякі з них.

Одна з головних проблем – відсутність збалансованого, системного й уніфікованого регулювання інвестиційних правовідносин, притому що масив інвестиційного законодавства дуже великий і продовжує зростати. Але, зберігаючи й народжуючи нові прогалини і суперечності, це іноді сприяє не стільки вирішенню, скільки виникненню проблем у регульованні інвестиційних відносин. Багато нормативних правових актів найчастіше не виконують повною мірою своїх регулятивних функцій через свою запутаність або розкиданість по різних документах.

Істотна проблема – не дуже висока ефективність правових норм, що помітна в ситуаціях, коли ці норми, незважаючи на їхній певний характер, або ігноруються, або не діють де-факто, або коли застосування цих норм утруднено в силу їх недостатньої конкретності, суперечності з іншими нормами, які регулюють ті ж правовідносини.

На тлі дискусійного й розв'язуваного діаметрально протилежно в правовій доктрині питання про необхідність існування в рамках українського інвестиційного законодавства окремого шару нормативних правових актів, що регулюють процеси з участю іноземних інвесторів, крім загального інвестиційного законодавства, правова реальність така, що, з одного боку, існує ряд нормативних правових актів, які поширюються як на національ-

них, так і на іноземних інвесторів¹, а з другого боку – прийняті й діють спеціальні закони, сфера дії яких обмежується тільки іноземними інвестиціями. Правову основу регулювання іноземних інвестицій становить Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. №93/96-ВР², що регулює загальні питання іноземного інвестування на території України, і спеціалізовані джерела правового регулювання, у рамках яких законодавчий масив, пов'язаний із допуском іноземних інвестицій в економіку, формує окрему групу нормативних актів. Ці базові для зацікавлених іноземних інвесторів закони в науковому середовищі й експертному середовищі отримали вкрай неоднозначні, часто критичні оцінки. Те, що закон виявився недостатньо ефективним і за тривалий час своєї дії не забезпечив істотного поліпшення інвестиційного клімату, не усунувши численні перешкоди на шляху залучення іноземних інвестицій в українську економіку, було доведено теорією й підтверджено практикою. Експерти неодноразово вказували на те, що він не є законом прямої дії, має відсильний характер, не містить багатьох принципових положень, спрямованих на поліпшення інвестиційного клімату, деякі його формулювання розпливчасті й суперечливі.

Так, законом представлений тільки один – національний – правовий режим діяльності іноземних інвесторів на території України. У той же час міжнародні договори України про заохочення й взаємний захист капіталовкладень і Договір до Енергетичної хартії передбачає встановлення двох режимів здійснення інвестицій – національного й найбільшого сприяння, причому вибір здійснює сам інвестор. При цьому законодавство допускає для іноземних інвесторів можливість вилучень, як обмежувального, так і стимулюючого характеру, з національного режиму. Це, по суті, означає, що інвестиційний режим точно не визначений, а позиціонування національного режиму, який зрівнює у правах вітчизняних й іноземних інвесторів, на практиці при прийнятті ними інвестиційних рішень, швидше їх відлякує. Адже саме національний режим для іноземних інвесторів є вкрай непривабливим у силу своєї нетранспарентності й супровідних проблем, названих вище.

Треба налагодити планомірну роботу з упорядкування законодавства. Потрібно підготувати «дорожню карту» розвитку інвестиційного законо-

¹ Див.: Боднар, І. Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну на сучасному етапі [Текст] // І. Р. Боднар // Регіон. економіка. – 2009. – №4. – С. 62–70.

² Про режим іноземного інвестування [Текст] : Закон України від 19.03.1996 №93/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №19. – Ст. 80.

давства України, що повинна стати основою системної й комплексної роботи з його вдосконалення й відновлення, адекватному рівню вирішуваних в умовах модернізації завдань розвитку. Щоб ця робота не перетворювалася в декларативно-показову, необхідно забезпечувати досягнення конкретних ефектів зі створення нової інвестиційної нормативної правової бази й формування на цій основі цілісної й збалансованої державної політики залучення інвестицій. До моніторингу реалізації цих заходів повинно залучатися бізнес-співтовариство.

А. Бутняров вважає, що найважливішими складовими таких реформ повинні бути прийняття єдиного законодавчого акта, що регулює різні аспекти господарської діяльності, замість цілого ряду нормативних актів, що нині регулюють інвестиційну діяльність в Україні (закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про захист іноземних інвестицій в Україні»); введення в Україні фінансової звітності як ефективної мови спілкування з іноземними інвесторами; розвиток системи страхування ф'ючерсних і опціонних ризиків; захист прав споживачів; реорганізація природних монополій¹.

За останні кілька років було започатковано ряд серйозних кроків, спрямованих на поліпшення ділового клімату. Показово, що всі вони відповідали новій ідеології формування сприятливого ділового середовища як партнерського проекту держави, бізнесу й суспільства. Так, Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV² був упроваджений механізм «оцінки регулюючого впливу» нормативно-правових актів на умови ведення бізнесу, причому в цьому процесі особисту участь на постійній основі беруть підприємці і їхні провідні об'єднання. Ділове співтовариство країни одержало можливість не тільки заздалегідь «тестувати» всі проекти, а й впливати на коректування діючих підзаконних актів, якщо вони тією чи іншою мірою затрудняють ведення підприємницької діяльності.

В Україні створена широка мережа суб'єктів інфраструктури інвестиційної та інноваційної діяльності, що включає 270 бізнес-центрів, 57 бізнес-інкубаторів, 1726 інститутів спільного інвестування тощо. Проте

¹ Бутняров, А. Сприятливий інвестиційний клімат країни – запорука залучення іноземних інвестицій [Текст] / А. Бутняров // Ринок цінних паперів України. – 2008. – № 3–4. – С. 29–32.

² Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [Текст]: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

ефективність їхньої роботи залишається невисокою, про що свідчать тенденції інвестиційного розвитку¹.

Існує також низка суперечностей у інституційному забезпеченні інвестиційної діяльності. З одного боку, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації інвестиційної політики. Водночас, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами також визначено як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами (стратегічно важливими проектами, що забезпечують технологічне оновлення та розвиток базових галузей реального сектору економіки України). Крім того, інші центральні органи виконавчої влади беруть участь у реалізації інвестиційної політики у відповідних сферах, місцеві органи влади – на відповідному рівні управління. Така ситуація породжує дублювання функцій та виникнення суперечностей між органами влади, що знижує ефективність інвестиційної політики.

У 2010–2012 рр. вже реалізовано і триває реалізація широкого переліку заходів щодо удосконалення інституційно-правового забезпечення інвестиційної діяльності. Зокрема:

– КМ України схвалено Програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні до 2015 р., яка спрямована на створення системи залучення недержавних інвестицій для забезпечення розвитку державно-приватного партнерства; підвищення ефективності механізму надання державної підтримки реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів; забезпечення розвитку інноваційної та виробничої інфраструктури;

– у 2011 р. затверджено Програму розвитку внутрішнього виробництва, реалізація якої спрямована на створення високорентабельних, високотехнологічних виробництв, що здатні конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринку. Програмою передбачена реалізація 159 інвестиційно-інноваційних проєктів загальною вартістю понад 349 млрд грн.

Запланована реалізація 26 проєктів зі створення виробництв сучасних транспортних засобів для комунального та сільського господарства, спецтехніки, енергозберігаючого обладнання; 49 проєктів щодо розвитку паливно-енергетичного комплексу;

¹ Сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

– внесено зміни до Закону України «Про інвестиційну діяльність», що регламентують реалізацію інвестиційних проектів; коригують напрями, шляхи та заходи державної підтримки і стимулювання інвестиційної діяльності; запроваджують ведення державного реєстру інвестиційних проектів, що потребують державної підтримки та проведення оцінки їхньої економічної ефективності;

– у 2010 р. прийнятий і з 2012 р. набрав чинності Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна», спрямований на створення спрощених і прозорих механізмів організаційного супроводу підготовки і реалізації інвестиційних проектів, забезпечення рівності прав учасників інвестиційного процесу;

– суттєво розвинена нормативно-правова база для основних форм ДПП та розширене його застосування у реалізації інвестиційних проектів. У 2010 р. прийнято Закон України «Про державно-приватне партнерство», після нього – низку нормативних документів щодо методик і процедур, пов'язаних із практичною реалізацією ДПП. Розпочалась практична робота щодо запровадження проектів ДПП в окремих сферах економіки – житлово-комунальному господарстві, вугільній промисловості, сфері транспорту;

– прийнято Закон України «Про інститути спільного інвестування», який спрямований на забезпечення залучення та ефективне розміщення фінансових ресурсів інвесторів, визначає правові та організаційні основи створення та діяльності суб'єктів спільного інвестування;

– у 2012 р. прийнято Закон України «Про індустріальні парки», який визначає правові та організаційні засади створення і функціонування індустріальних парків на території України з метою забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності територій, активізації інвестиційної діяльності, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури. Як пілотний проект затверджено Державну цільову програму розвитку індустріального (промислового) парку «Свема» у м. Шостці Сумської області на 2012–2015 рр.;

– шляхом реорганізації центральних органів виконавчої влади створено Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, яке забезпечує реалізацію державної політики у сфері інвестиційної діяльності, державно-приватного партнерства та управління національними проектами. Агентством проведена значна робота із запровадження «єдиного вікна» для супроводження інвестиційних проектів, формування бази інвестиційних проектів у рамках національних проектів, забезпечення розроблення відповідної техніко-економічної документації;

– створено Раду вітчизняних та іноземних інвесторів як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. Завданнями діяльності Ради є сприяння підвищенню інвестиційного потенціалу та привабливості української економіки, встановлення безпосереднього конструктивного діалогу між владою та бізнесом, вироблення пропозицій щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні з урахуванням передового вітчизняного та іноземного досвіду;

– значно скорочено перелік ліцензованих видів діяльності, зменшено кількість контролюючих органів, визначено вичерпний перелік документів дозвільного характеру тощо;

– створено 27 регіональних центрів з інвестицій та розвитку, координатором яких є Міжрегіональний центр з інвестицій та розвитку. Метою діяльності центрів є організація взаємодії підприємств та органів державної влади щодо інвестиційної діяльності, надання суб'єктам інвестиційної діяльності послуг, пов'язаних із підготовкою та реалізацією інвестиційного проекту за принципом «єдиного вікна»;

– у 2010 р. утворене Державне підприємство «Державна інвестиційна компанія», що входить до сфери управління Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами і має метою провадження інвестиційної діяльності, пов'язаної з відтворенням основних засобів виробництва, капіталізацією активів держави, державною підтримкою інноваційних та інвестиційних проектів державного і міжрегіонального значення;

– у 2011 р. утворено Державну небанківську фінансово-кредитну установу «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу», метою діяльності якого є надання державної підтримки для впровадження вітчизняних високотехнологічних наукових, науково-технічних розробок та винаходів у виробництво, надання підприємствам фінансової підтримки для реалізації інноваційних проектів¹.

Україна привертає до себе увагу закордонних інвесторів, які збільшують свою присутність на вітчизняному фінансовому ринку різними шляхами та методами. Свідченням тому є поява на фінансовому ринку України фонду прямих інвестицій².

¹ Звіт про результати діяльності Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України за I півріччя 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/zvit_ipologodie2012.doc

² Прямі інвестиції з ЄС в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

Запроваджуються національні проекти, які мають стати локомотивами економічного зростання у державі. Зокрема, здійснено заходи за такими проектами¹:

- національний проект «LNG-термінал», що передбачає будівництво морського терміналу з приймання зрідженого природного газу – розроблено техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) проекту, проводяться пошук та переговори з потенційними інвесторами;

- національний проект «Повітряний експрес», що передбачає залізничне пасажирське сполучення між м. Києвом та міжнародним аеропортом «Бориспіль» і будівництво інших інфраструктурних об'єктів Київського регіону – визначено переможця конкурсних торгів на розробку ТЕО;

- національний проект «Відкритий світ», що передбачає створення інформаційно-комунікаційної (4G) освітньої мережі національного рівня – завершено пілот-проект у 704 школах України;

- національний проект «Енергія природи», що передбачає будівництво комплексу вітрових, сонячних та малих гідроелектростанцій, виробництво твердого альтернативного палива – розроблено попереднє ТЕО проекту «Енергія біомаси», ведеться пошук інвесторів для будівництва вітроелектростанцій;

- національний проект «Чисте місто», що передбачає будівництво сучасних комплексів з переробки твердих побутових відходів – розроблено попереднє ТЕО проекту та низку законопроектів для забезпечення реалізації проекту;

- національний проект «Олімпійська надія-2022», що передбачає створення спортивно-туристичної інфраструктури – розроблено попереднє ТЕО проекту;

- національний проект «Нове життя», що передбачає створення сучасних перинатальних центрів у регіонах – вже відкрито 5 таких центрів (у Кіровограді, Києві, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську), ведеться робота щодо створення трьох центрів (Одеського, Тернопільського та Республіканського перинатального центру в АР Крим);

- національний проект «Якісна вода», що передбачає встановлення близько 700 пунктів очистки води – розроблено попереднє ТЕО проекту, ведеться робота щодо реалізації проекту у перших трьох пілотних містах: Луганську, Маріуполі та Одесі.

¹ Звіт про результати діяльності Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України за I півріччя 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/zvit_ipolugodie2012.doc.

Усі національні проекти України відкриті для іноземних інвесторів. Протягом двох останніх років на державному рівні проведено низку заходів у рамках популяризації національних проектів у 25 світових фінансово-інвестиційних центрах¹.

Одним із дієвих та ефективних засобів активізації інвестиційних процесів є спеціальні режими господарювання (СПРГ), які дають можливість запровадити преференційні умови на окремих територіях і є інструментом державної інвестиційної політики. Як правило, СПРГ застосовуються для «реанімації» депресивних територій і галузей, формування регіональних «точок економічного зростання» та «точок економічного прориву» у визначених галузях тощо. Так, метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення іноземних інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

В Україні СПРГ застосовуються впродовж 18 років у формі спеціальних економічних зон (СЕЗ), територій пріоритетного розвитку (ТПР), технологічних парків, наукових парків. Загалом за цей час було створено 101 функціональну одиницю СПРГ².

Статус і територія, на якій запроваджується СПРГ, а також строк, на який він створюється, визначаються ВР України шляхом прийняття окремого закону для кожного СПРГ. Такий підхід мав дозволити врахувати територіальну та галузеву специфіку. Загалом діяльність СПРГ в Україні регулюється понад 250 нормативно-правовими актами.

У цілому застосування в Україні СПРГ у формах СЕЗ, ТПР, технологічних парків сприяло стимулюванню інвестиційної діяльності. Водночас досягнуті результати діяльності суб'єктів господарювання СПРГ виявилися значно нижчими від потенційних і прогнозних. Окремі СЕЗ та ТПР так і не розпочали свою роботу. Проте й успішні СЕЗ та ТПР в Україні спрямовували свою діяльність переважно на розвиток підприємств старого технологічного укладу, посилення експлуатації природних та людських

¹ Звіт про результати діяльності Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України за I півріччя 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/zvit_ipologodie2012.doc.

² Там само.

ресурсів країни чи її геостратегічного положення. Значним був рівень зловживань пільговими режимами спеціальних територій для безмитного ввезення на територію України імпоротної продукції споживчого призначення. Це обумовило прийняття у березні 2005 р. рішення про скасування всього комплексу податкових пільг, наданих у СЕЗ і ТПР України.

З того часу на цих територіях не зареєстровано жодного нового інвестиційного проекту, а у СЕЗ «Порт Крим», СЕЗ «Миколаїв», на ТПР у Чернігівській та Сумській областях реалізація інвестиційних проектів припинилася. Скоротилася більш ніж утричі кількість суб'єктів господарювання (з 543 станом на 01.01.2005 р. до 160 станом на 01.01.2012 р.) та кількість інвестиційних проектів (з 600 станом на 01.01.2005 р. до 164 станом на 01.01.2011 р.). Головною причиною цих тенденцій стала нестабільність законодавства щодо СПРГ, передусім у частині надання суб'єктам господарювання та інвесторам визначених форм державної допомоги і державних гарантій, яка була викликана відсутністю системного бачення ролі СПРГ як економічного інструментарію прискорення розвитку економічного розвитку регіонів, галузей і країни у цілому. Фінансово-економічна криза прискорила негативні тенденції, а вжиті заходи щодо подолання її наслідків та стимулювання інвестицій не торкнулися згаданих форм СПРГ. На сьогодні організаційно-економічні стимули інвестиційної діяльності для суб'єктів господарювання СЕЗ та ТПР практично відсутні, а для технологічних парків та наукових парків не відповідають потребам забезпечення інноваційної активності на належному рівні. За збереження чинних умов згадані форми СПРГ існуватимуть формально, не забезпечуючи очікуваного припливу інвестицій. На жаль, Україна стала однією з небагатьох країн світу з негативним досвідом та тенденціями функціонування СЕЗ, ТПР і технологічних парків. Чинна практика застосування цих форм СПРГ в Україні фактично дискредитує ідею їх використання як інструменту¹.

Проте відмовлятися від такого інструменту заохочення інвестиційної діяльності, особливо на депресивних територіях, передчасно. Особливого значення набуває створення індустріальних (промислових) парків².

¹ Перелік показників щодо визначення ефективності функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності [Електронний ресурс] : наказ Мін-ва економіки та з питань європ. інтеграції, Мін-ва фінансів України, Мін-ва аграр. політики України, Мін-ва промисл. політики України, Мін-ва транспорту та зв'язку України, Держ. мит. служби України, Держ. податк. адміністрації України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0217-05>.

² Про схвалення Концепції створення індустріальних (промислових) парків в Україні [Текст] : Розпорядження КМ України від 01.08.2006 № 447-р // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 31. – С. 146. – Ст. 2240.

Набуває поширення співробітництво між суб'єктами господарювання у формі кластерів, що стали характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. У багатьох країнах кластеризація розглядається як одна з умов підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів та держави. Кластери дозволяють поєднати конкуренцію та кооперацію.

Державно-приватне партнерство визначено серед основних механізмів реалізації політики модернізації економіки України, вирішення важливих соціально-економічних проблем. Висока ефективність ДПП як форми взаємодії держави та бізнесу доведена досвідом багатьох країн світу. Широке запровадження ДПП передбачено Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»¹. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державно-приватне партнерство» державно-приватне партнерство – співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами². Такий підхід до розуміння ДПП у цілому відповідає загально визначеним вимогам до таких проєктів, зокрема принципам, сформульованим Європейською комісією. У Зеленій книзі про державно-приватне партнерство до основних принципів ДПП віднесено: відносно тривалий термін реалізації проєкту та співробітництво між державним і приватним партнерами на всіх етапах його реалізації; фінансування (співфінансування) проєкту з боку приватного партнера; зафіксований у договорі розподіл відповідальності і ризиків між державним і приватним партнерами³.

До ознак державно-приватного партнерства належать:

– забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера;

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

² Про державно-приватне партнерство [Текст]: Закон України // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 58. – С. 17. – Ст. 1988, код акта 52182/2010.

³ European Commission. Green Paper on public-private partnerships and Community law on public contracts and concessions. COM(2004) 327 final. – Brussels, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/internal_market/businesses/public_procurement/122012_en.htm.

- довготривалість відносин (від 5 до 50 років);
- передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення державно-приватного партнерства;
- внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством.

В українському законодавстві відсутній виключний перелік форм реалізації ДПП: у рамках здійснення ДПП можуть укладатися договори про концесію, спільну діяльність, розподіл продукції та інші договори. Також передбачено широкий перелік сфер застосування ДПП. Водночас світовий досвід показує, що, як правило, держава визначає обмежену кількість сфер та форм реалізації ДПП, що дозволяє ефективно використати державні ресурси і спрямувати їх на вирішення найгостріших проблем. У більшості випадків механізм ДПП використовувався у країнах Європи саме для створення інфраструктурних об'єктів.

Окремі питання розвитку ДПП регулюються нормативними документами КМ України, центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Загалом лише на загальнодержавному рівні налічується кілька десятків нормативних актів, що безпосередньо регулюють питання ДПП.

Одним із факторів повільного відновлення національного господарства України в післякризовий період є відсутність повноцінної і ефективної підтримки національних експортерів. Політика сприяння експорту здійснюється через фінансову підтримку (надання кредитів, гарантій, різного роду субсидій, грантів, відкриття спеціальних економічних зон, зон розвитку експорту, експортні кластери тощо) та інформаційну підтримку (консультації, проведення тренінгів, пошуку партнерів, налагодження зв'язків із новими експортерами, вихід на нові ринки тощо). Іншими заходами, що сприяють розвитку експорту, є зниження торгових бар'єрів (trade liberalization) та спрощення торговельних процедур (trade facilitation).

Ефективність міжнародної торгівлі у більш як 70 країнах світу забезпечена державною підтримкою фінансування та страхування експортних операцій, яка здійснюється через Експортні кредитні агентства (Export Credit Agencies – ECA) та організації із сприяння експорту. ЕКА – це окремі страхові агентства, банки або департаменти міністерств, які реалізують державну політику підтримки експорту шляхом здійснення страхування експортних політичних і комерційних ризиків та надання гарантій з метою забезпечення конкурентоспроможних умов просування продукції/ послуг своїх фірм на міжнародні ринки та стимулюють і забезпечують

гарантії інвестицій за кордон. В усіх країнах – членах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР, або англ. OECD) існують спеціальні закони щодо державної підтримки кредитування і страхування експорту. Відповідні Директиви функціонують і в Європейському Союзі.

На сьогодні ЕКА функціонують у більшості країн Східної Європи і Прибалтики, а також країн СНД. Найбільш відомі в світі ЕКА – французьке агентство COFACE та німецьке страхове товариство HERMES, а також кредитно-страхові агентства Польщі (KUKE), Італії (SAGES.P.A), Чехії (EGAP), Іспанії (CESCE SA), Угорщини (МЕНІВ), Канади (EDC), Швейцарії (ERG), Великобританії (ECGD), США (OPIC). Для підтримки російського, насамперед високотехнологічного, бізнесу з метою виходу на закордонні ринки у Росії в 1998 р. створене державне кредитно-страхове агентство Росексімгарант. Планувалося, що в 2012–2014 р. буде застраховано експортних кредитів на суму понад 14 млрд доларів. До 2015 р. така підтримка буде забезпечена вже 30% від загального експорту країни¹.

ЕКА в основному створюють через ризикованість торгівлі та інвестицій. Відповідно, ЕКА мають підтримувати та сприяти експорту та зовнішнім інвестиціям шляхом надання фінансової підтримки: страхування, гарантування міжнародних трансакцій, а також надання кредитів та грантів².

Паралельно з ЕКА важливу роль у політиці сприяння експорту відіграють так звані організації із сприяння експорту (ОСЕ) (export promotion organization). Метою ОСЕ є ефективне просування існуючих та потенційних експортерів на міжнародні ринки шляхом надання інформаційних та експертних послуг. До таких послуг належать:

- дослідження окремих ринків і продуктів;
- надання торговельної інформації;
- навчальні та консультаційні послуги;
- допомога у плануванні та підготовці експортних операцій;
- підтримка експортерів за кордоном;
- лобіювання інтересів експортерів тощо³.

¹ Див.: Карякин, М. Ю. Страхование политических рисков внешнеторговых операций и международных инвестиций (вопросы теории и методологии) [Текст] / М. Ю. Карякин. – М. : Авуар Консалтинг, 2002.

² Diana Smallridge. The Role of State-Backed Export Credit in Export Promotion / D. Smallridge // World Bank's Seminar on POLICIES TO PROMOTE EXPORT GROWTH AND DIVERSIFICATION, May 10th, 2006.

³ Liesl Riddle. Investigating Competition and Cooperation among Export Promotion Organizations, July 2002.

Діяльність таких утворень здійснюється відповідно до норм Світової організації торгівлі і Організації економічного співробітництва і розвитку. Основним міжнародним документом у галузі державного фінансування і страхування зовнішньої торгівлі є Угода з офіційної підтримки експортних кредитів («Arrangement on officially supported export credits»), що визначає як заходи офіційної підтримки експорту надання експортних кредитних гарантій і страхування експортних кредитів спеціалізованими фінансовими інститутами, які створені і діють за державної підтримки. Положення цієї угоди закріплюють класифікацію країн за категоріями ризику, страхові ліміти по кожній країні з урахуванням галузей, максимальні строки покриття і мінімальні ставки премії. Угода узгоджується з Угодою про субсидії та компенсаційні заходи СОТ.

Створення і функціонування державного агентства зі страхування експортних кредитів мають забезпечити конкурентоздатні умови фінансування для вітчизняних підприємств, які здійснюють зовнішньоторговельну діяльність. Проте Закон України «Про державну підтримку страхування та кредитування експорту» до цього часу не прийнятий.

Одним із заходів щодо забезпечення сприятливого інвестиційного клімату може стати запровадження Стандарту діяльності виконавчих органів влади України. Уведення Стандарту дозволить забезпечити регіони необхідним набором інструментів для підвищення інвестиційної привабливості, управління і контроль якості адміністративних послуг, створити відсутню зараз систему обміну кращими практиками у сфері залучення інвестицій і роботи з інвесторами, удосконалювати механізм взаємодії бізнесу й влади. Ефективність діяльності органів виконавчої влади значною мірою обумовлюється рівнем організації державного управління.

Система управління якістю, що створена відповідно до міжнародного стандарту ISO 9001:2000, ефективно функціонує в органах державного управління більшості держав – членів ЄС. В Японії зазначена система управління якістю запроваджена майже у 90 відсотках муніципальних органів. Запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади відповідно до міжнародних стандартів ISO серії 9000 сприяє оптимізації процесів планування, розподілу ресурсів, а також визначенню додаткових підходів до об'єктивного оцінювання результатів їх діяльності.

Основними ознаками ефективності державного управління у сфері надання адміністративних послуг є: орієнтація на споживача; провідна роль керівників; заінтересованість службовців у досягненні кінцевого результату; процесний підхід; системний підхід; прийняття обґрунтованих рішень.

В основу організації державного управління у сфері надання послуг мають бути покладені принципи верховенства права, підзвітності органів виконавчої влади, консенсусу, прозорості та ефективності прийняття ними рішень. При цьому забезпечується задоволення інтересів усіх учасників прийняття управлінських рішень та протидія проявам корупції.

Спроба запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади була здійснена відповідно до Постанови КМ України від 11.05.2006 р. № 614 «Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади» (Офіц. вісн. України. – 2006. – № 20. – Ст. 1435). Проте на виконання підп. 1.1.1 п. 1.1 Національного плану дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (затвердженого Указом Президента України від 27.04.2011 р. № 504) постановою КМУ України від 22.06.2011 р. № 704 впровадження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади було припинено.

Сьогодні у світі відносно іноземних інвестицій триває протиборство між двома антагоністичними тенденціями – вільної циркуляції капіталів і так званими «регульованими режимами».

Перша політика, насаджувана провідними державами, які й виступають основними державами – експортерами капіталу, базується на неокласичних економічних рецептах і спрямована на прогресивну лібералізацію національного контролю з питань прибуття в країну, облаштованості й наступних операцій до прямих іноземних інвестицій. Друга політика, якої дотримуються держави, що розвиваються, і країни з перехідною економікою, які виступають, як правило, у ролі імпортерів капіталу, ґрунтується на певному скептицизмі відносно високої ефективності й перспективності ідеології вільного ринку. Цей постулат у досліджуваній сфері припускає регулююче втручання в процес прямих іноземних інвестицій.

Другий підхід до питань регулювання прямих іноземних інвестицій превалює в цей час у зовнішній економічній політиці більшості країн, які вважають, що інвестиції, на відміну від торгівлі, є могутнішим засобом втручання в економічний суверенітет. Деякі західні країни раз у раз проводять політику, спрямовану на певне обмеження іноземних інвестицій у свою національну економіку. Наприклад, навіть така країна з відкритою економікою, як Великобританія, що не має особливих юридичних форм і методів контролю над іноземними інвестиціями, у виняткових випадках з цією метою використовує інші правові засоби. Мова йде про випадки,

коли з метою національних інтересів відбувається контролювання доступу іноземних інвесторів шляхом застосування норм законодавства в галузі конкуренції.

У другій половині ХХ ст. у світі відбулися кардинальні прогресивні зміни, що встановили в цілому вільний рух капіталів. І в результаті через заснування міжнародних фінансових організацій і були звужені національні обмеження й особливі засоби контролю над іноземними інвестиціями.

Утворення системи ГАТТ відбулося шляхом прагматичного компромісу між країнами Півночі й Півдня. Зокрема, Заключний акт Уругвайського раунду містить чимало прогалін, які звужують можливості лібералізації міжнародних відносин. Його визнають результатом компромісу між реальністю національних обмежень і метою глобальної лібералізації. Так, у ст. XVI ГАТТ відображений компроміс, що передбачає добровільне надання приймаючою державою доступу до ринку в окремих секторах. У сфері ТРИМС під нормативне регулювання потрапили лише ті заходи, які були прихильно сприйняті країнами, що розвиваються. Не знайшли там відображення найбільш часто застосовувані розвиненими країнами методи: субсидій і безоплатних позичок. Цей список можна продовжувати й далі.

У принципі будь-яка держава приречена проводити політикові розмежування між національним й іноземним капіталом. Вона зацікавлена насамперед саме в першому, оскільки внутрішні інвестиції направляються у своїй більшості в соціально значущі галузі виробництва, вони мають більш довгостроковий характер. Закордонні інвестори найчастіше прагнуть вкласти свої капітали в найбільш прибуткові галузі економіки. Як показує світовий досвід, іноземні інвестори, використовуючи свою зверхомобільність, здатні оперативнo акумулювати свої фінансові можливості в тій або іншій сфері економіки для вилучення максимального прибутку й так само швидко вивезти із країни-реципієнта свої капітали, незважаючи на національні інтереси цієї держави. У багатьох випадках закордонні інвестори не планують довгострокові капіталовкладення в приймаючій державі. Це змушує державу вести збалансовану політику регулювання іноземних інвестицій. Завдання полягає в тому, щоб, удосконалюючи механізми регулювання як на національному, так і на міжнародно-правовому, знайти оптимальне поєднання інтересів держави й іноземних інвесторів. У принципі право держави контролювати допуск іноземних інвестицій необмежено, як особливо вище доводилося, тому що виникає із самого поняття державного суверенітету. Як показує міжнародний досвід

залучення іноземних інвестицій, держави встановлюють цілу низку бар'єрів іноземним громадянам і компаніям у ході їхнього допуску до здійснення інвестиційної діяльності на їхній території. Причини того, що держави-реципієнти часом неохоче надають іноземним інвесторам рівні з місцевими підприємцями умови, криються в цілому ряді факторів. Наприклад, деякі держави побоюються активного залучення іноземних інвестицій й у ті галузі економіки, які мають значення для національної безпеки або становлять її базові галузі. У деяких випадках уряд на вимогу своїх підприємців проводить протекціоністську політику, бажаючи захистити їх від конкуренції іноземними компаніями. Тому багато держав установлюють обмеження або особливі умови допуску прямих іноземних інвестицій у певні галузі економіки. У силу таких обставин у деяких двосторонніх угодах про заохочення й захист закордонних капіталовкладень прямо не передбачається право інвестора однієї договірної сторони здійснювати інвестиції на території іншої договірної сторони. Держава в силу суверенної рівності держав, що є одним з основних принципів міжнародного права, самостійно визначає свою зовнішню інвестиційну політику, установлюючи на основі діючого національного законодавства правила доступу на свою територію іноземних інвестицій. Вона в силу принципу суверенної рівності держав, що є одним з основних принципів міжнародного права, наділена особливими правовими функціями й повноваженнями, включаючи законодавчі, для забезпечення своїх національних інтересів. Сукупність зобов'язань приймаючої держави в ході допуску на свою територію іноземного інвестора передбачає створення сприятливих умов для закордонного підприємця. Незважаючи на відповідні норми звичайного міжнародного права про створення сприятливих умов для господарської діяльності іноземного інвестора дотепер відсутня конвенційна вимога до приймаючої країни щодо закордонного інвестування. У більшості країн доступ іноземного капіталу встановлюється відповідно до національного законодавства. Країни-експортери капіталу прагнуть у конвенційному порядку захистити своїх громадян і свої компанії від несприятливих наслідків дискримінації, намагаючись забезпечити надання режиму допуску, що не менш сприятливий, ніж режим, що надається господарюючим суб'єктам приймаючої країни або інвестора третьої країни. У такому випадку дії міжнародного договору із цією умовою приймаюча країна, вирішуючи питання про допуск іноземного інвестиційного проекту, повинна ставитися до заявок інвесторів країни-партнера за договором так само, як вона ставиться до заявок своїх власних національних інвесторів

або інвесторів інших країн. Посібник з режиму іноземних інвестицій Світового банку виходить із основного положення, що рівний режим інвесторів, що діють у рівних обставинах, а також вільна конкуренція між ними є умовами для створення сприятливого інвестиційного клімату (*positive investment environment*). Ніщо в даному Керівництві не може служити підставою для надання іноземному інвесторові більше пільгового режиму, ніж національному інвесторові при аналогічних обставинах.

Кожна держава вправі заохочувати національні приватні особи іншої держави вкладати свій капітал, використати технологію і здатності керування виробництвом на своїй території й для цієї мети застосовувати систему допуску іноземних інвестицій відповідно до наступних умов.

Застосовуючи систему допуску іноземних інвестицій, держава зобов'язана:

а) спрощувати (*facilitate*) допуск і здійснення (*establishment*) інвестицій національними приватними особами інших держав;

б) уникати створення невиправдано складної процедури регулювання або встановлення в законі умов, виконання яких є необхідним для одержання допуску.

Кожна держава зберігає за собою право регулювати допуск іноземних приватних інвестицій. При формулюванні норм і при їхньому застосуванні держави беруть до уваги наявний досвід правового регулювання, що свідчить про те, що в окремих випадках виконання вимог законодавства, сформульованих як умови для допуску іноземних інвестицій, нерідко не виправдовує себе й що найбільш ефективним рішенням проблеми правового регулювання іноземних інвестицій є відкритий доступ, можливо, у рамках списку галузей, відкритих для іноземних приватних інвестицій (при існуванні списку обмеженої кількості галузей, видів діяльності, закритих для іноземних інвестицій або таких що потребують оцінок умов допуску (*screening*), ліцензування).

Отже, держава самостійно визначає політику, якої вона має намір дотримуватися як стосовно інвестиційних операцій, які планують здійснювати її громадяни за кордоном, так і стосовно інвестиційних операцій, які мають намір проводити іноземці на території цієї держави. Мова йде про операції зі створення або ліквідації інвестицій.

Одним з істотних факторів, що негативно впливають на діловий клімат, є міграційні правила. Зміни до міграційного законодавства, прийняті

в 2012–2013 рр.¹, багато в чому зняли напругу в цьому питанні. Уведення в міграційне законодавство визначення категорії висококваліфікованих іноземних спеціалістів і заходів щодо оптимізації міграційного режиму для запрошених на роботу іноземних фахівців (введення спрощеного порядку видачі віз і дозволів на роботу, збільшення строків дії посвідки на тимчасове перебування в Україні з працевлаштуванням до одного року, спрощення міграційного обліку при переміщеннях усередині країни, відмова від квотування стосовно висококваліфікованих фахівців й ін.) мають відіграти позитивну роль у поліпшенні ділового клімату.

Також вбачається за доцільне визнати підставою для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України (і відповідно внести доповнення до ст. 4 Закону України «Про правовий статус іноземців»²) провадження інвестиційної діяльності.

Україна повинна продовжувати процес інтеграції у світову економіку. Але при цьому необхідно вчитися гнучко поєднувати використання наявних і потенційно нових конкурентних переваг. А залучаючи зовнішні ресурси – ефективно захищати свої економічні інтереси. Захист національних економічних інтересів, безперечно, повинен бути і в ефективному регулюванні іноземного інвестування в національну економіку.

Сучасні умови здійснення інвестиційної діяльності на території чужої держави ще більшою мірою ніж раніше, характеризується тим, що юридична особа, зареєстрована в одній країні, здійснює господарсько-виробничу та торговельну діяльність в ряді країн, а її учасниками (власниками) можуть бути особи різного громадянства і різної державної належності.

Міжнародна уніфікація господарського права у сфері регулювання інвестиційної діяльності, що почалася в другій половині XIX ст., досягла свого розквіту наприкінці минулого століття. Вона здійснюється у формі міжнародних документів, розроблених міжурядовими і неурядовими організаціями, у тому числі й документів, звернених не до держав, а до суб'єктів приватного права, що реалізують їх у своїй практиці «своєю волею і у своєму інтересі». Проте відмінності у праві зберігаються. При виборі права звертаються до колізійних норм. У результаті вибору суб'єктами приватного права національного правопорядку до відповідних відносин застосовуються матеріально-правові норми тієї або іншої дер-

¹ Про імміграцію [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – №41. – Ст. 197.

² Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – №19–20. – Ст. 179.

жави. У той же час уніфікація норм матеріального права сприяє розвитку ділових зв'язків, і сам матеріально-правовий спосіб регулювання набуває характеру «координованого» саморегулювання, що спирається значною мірою на норми звичайного права і практику ділових відносин, що формується. Нині існують три основні тенденції уніфікації права:

- уніфікація колізійних норм;
- уніфікація норм, що регулюють сутність відносин (матеріальних норм);
- координоване саморегулювання.

Однією з таких проблем, на наш погляд, є проблема вибору оптимального критерію, вживаного при визначенні правового режиму діяльності юридичної особи.

У свою чергу, визначення правового режиму діяльності юридичної особи тісно пов'язане зі встановленням його національності (державної приналежності). Визначення національності юридичних осіб згідно з колізійними критеріями міжнародного приватного права, як визнається фахівцями, є справою важкою стосовно міжнародних інвестиційних відносин. Тенденція інтеграції, глобалізації в ділових відносинах привела до розвитку міжнародного регулювання діяльності юридичних осіб. Формальна відміна бар'єрів для міжнародної торгівлі і інвестицій розширила сферу конкуренції. Нині ми є свідками конкуренції між правовими системами і юрисдикціями різних держав. Держави конкурують між собою шляхом надання сприятливого режиму. При цьому держави прагнуть розширити свій вплив, поширюючи сферу свого регулювання на банківську діяльність, проведення податкової політики, податкового адміністрування. Прийняття того або іншого колізійного критерію у визначенні особистого статусу іноземної юридичної особи стає правовим засобом проведення певної економічної політики. Різноманітність правових режимів в умовах глобалізації економічних відносин і усунення бар'єрів для торгівлі і інвестицій стала причиною того, що при ухваленні рішень про вкладення капіталу юридичні особи вибирають ту правову систему, яка найбільше відповідає їх вимогам. Інакше кажучи, господарюючі суб'єкти можуть скористатися правом відхилитися від застосування вимог національного законодавства на користь законодавчого режиму іншої держави. Конкуренція правових систем різних держав, що виникає в цьому випадку, призводить до того, що в деяких випадках господарюючі суб'єкти з країн із м'якими вимогами до здійснення підприємницької діяльності можуть отримувати вигоди за рахунок компаній із країн зі строгішими

вимогами. Така конкуренція законодавців була відмічена в літературі як особливий феномен «гонки до дна» (race to the bottom), який відбиває процес пом'якшення вимог до іноземних юридичних осіб з метою залучення додаткових інвестицій. Імперативний характер колізійної норми про визначення особистого статуту і принцип свободи установи в міжнародних документах стали предметом обговорення в судах Європейського Союзу. Згідно з аналізом, проведеним у Варвільському університеті Великобританії і висвітленим у відповідному науковому звіті, тенденція конкуренції держав і пом'якшення ними вимог до діяльності юридичних осіб, а також пов'язана з цим свобода переміщення компаній неабиякою мірою сприяють виникненню фінансової кризи. У вищезгаданому науковому звіті запропоновано посилити роль національного регулювання, у тому числі шляхом закріплення обов'язку іноземних юридичних осіб і міжнародних організацій реєструватися на території держави, де вони здійснюють свою діяльність, у формі місцевих підрозділів, що підкоряються законодавчим вимогам держав, які приймають інвестиції. Це пропозиція пов'язана з необхідністю розмежування питань особистого статуту юридичної особи і підпорядкування юридичної особи певному режиму діяльності. З метою подолання наслідків фінансової кризи переглядається політика з пом'якшення вимог до діяльності юридичних осіб у рамках наданого їм режиму. Спостерігається посилення вимог законодавчого регулювання, умов допуску іноземних юридичних осіб, що, на наш погляд, потребує спеціального аналізу. Крім звернення до критерію визначення особистого статусу юридичної особи велике значення набуває гнучкість у застосуванні режиму для національних та іноземних юридичних осіб.

Кваліфікація юридичної особи як національної чи іноземної необхідна для того, щоб вирішити питання про те, якою мірою стимули (пільги), а також обмеження при здійсненні господарської діяльності в Україні можуть бути поширені на іноземну юридичну особу. Поставлені питання – це питання матеріального права: вони стосуються прав комерційних організацій з іноземними інвестиціями (іноземних інвесторів), які належать до особливої категорії підприємств і організацій, що діють у рамках національного правопорядку, – іноземних підприємств і організацій.

Кваліфікацію юридичної особи як «національна» або «іноземна» з подальшим застосуванням того або іншого правового режиму діяльності щодо цієї особи часто ототожнюють із визначенням національної (державної) належності юридичної особи, здійснюваної за допомогою колізійних критеріїв міжнародного приватного права.

Проте, якщо колізійні критерії міжнародного приватного права спрямовані на те, щоб встановити конкретну державу, до якої належить ця юридична особа (особистий статус іноземної юридичної особи), то для визначення категорії юридичної особи з точки зору правового режиму її діяльності досить вирішення питання тільки внутрішнього порядку: чи належить ця юридична особа, згідно з національним законом, до категорії осіб, які користуються правовим режимом, що встановлюється для іноземних юридичних осіб. Колізійне питання про те, до якої іноземної держави належить юридична особа, при визначенні режиму її діяльності, для цієї мети значення не має, будучи лише попереднім питанням при визначенні того, чи є та чи інша юридична особа іноземним інвестором. Такий підхід виділявся і в спеціальній літературі: Л. А. Лунць приділяв увагу відмежуванню статусу (режиму) діяльності юридичної особи від статусу юридичної особи. «Відносно юридичної особи розрізняють питання “статусу” і питання її правовідносин з іншими особами. Між цими двома категоріями питань існує, звичайно, взаємозв’язок, оскільки від статусу особи залежить, які права і обов’язки можуть виникати для неї відносно інших осіб. Але цей взаємозв’язок не виключає самостійності названих категорій, необхідності їх окремого розгляду, особливо в аспекті міжнародного приватного права». У сучасній літературі підкреслюється внутрішня потреба в особливій категорії юридичних осіб у рамках національного правопорядку. Якщо законодавство держави не відносить ту або іншу юридичну особу до категорії національних юридичних осіб, то цій державі вже байдуже, яким чином те саме питання вирішується усіма іншими країнами.

У сучасному світі регулювання припливу іноземного капіталу, яке ґрунтується на розмежуванні юридичних осіб на «національних» і «іноземних», здійснюється, за невеликим винятком, практично усіма державами, хоча і різною мірою. Практика застосування обмежувальних заходів до іноземного капіталу не суперечить міжнародному праву, більше того, вона знаходить відображення у великій кількості міжнародних двосторонніх угод про заохочення і захист іноземних інвестицій. Існують також і багатосторонні угоди, якими регулюються відносини, пов’язані зі встановленням відповідних винятків для іноземних інвесторів. Таким чином, принцип надання іноземним інвесторам національного режиму, що передбачається міжнародними договорами, не унеможливає встановлення різного роду винятків як стимулюючого, так і обмежувального характеру. У регулюванні допуску іноземних інвестицій, на наш погляд, державі повинні допомог-

ти критерії, за допомогою яких встановлюється правовий режим діяльності іноземної юридичної особи. Використовуваного нині в Україні при визначенні поняття «іноземний інвестор» критерію інкорпорації недостатньо для цілей визначення правового режиму діяльності іноземної юридичної особи. Так, особа може бути зареєстрована в Україні і на цій підставі вважатися українською юридичною особою, користуючись правовим режимом, що надається національним інвесторам, попри те, що 100% частками в його статутному капіталі можуть володіти іноземні фізичні і юридичні особи, які здійснюють контроль над цим підприємством. Таким чином, при вирішенні питання про вибір правового режиму діяльності іноземна особа, що не бажає здійснювати підприємницьку діяльність на підставі режиму, що надається іноземним особам, має можливість створити на території відповідної держави юридичну особу, яка має статус національної компанії і, користуючись перевагою режиму, що надається в цьому випадку, отримати доступ до інвестиційних ресурсів, відкритих виключно для національних компаній. Керуючись вимогами національного законодавства, іноземний інвестор може підвищити свою конкурентоспроможність, вибравши форми здійснення підприємницької діяльності або, як показала практика останніх років, «перемістивши» свою компанію у сприятливіше середовище. Саме ці дії іноземних інвесторів зробили актуальною тему застосування критерію контролю, який полягає у встановленні можливості іноземної юридичної особи визначати зміст рішень, що приймаються національною юридичною особою. У разі, якщо в іноземної юридичної особи існує така можливість – до національної юридичної особи, яка контролюється іноземною, має бути застосований той же правовий режим, який використовується до іноземних юридичних осіб. Якщо в національному правопорядку не передбачається застосування критерію контролю, то режим діяльності, передбачений для іноземної юридичної особи, має вузьку сферу дії. Застосування критерію контролю дозволяє державі розширити сферу дії режиму, передбаченого для іноземної юридичної особи, обмеживши доступ певної категорії національних компаній до інвестиційних ресурсів і керуючись при цьому інтересами охорони національного надбання.

Українське інвестиційне законодавство залишило поза увагою критерій контролю, який би застосовувався з метою захисту прав і законних інтересів українських підприємств, що мають стратегічне значення для безпеки і оборони.

Таким чином, необхідно зробити висновок про незбіг категорій «особистий статус (національність)» і «правовий режим діяльності» юридич-

ної особи, тому необхідно їх розмежовувати, застосовувати щодо вказаних категорій різні критерії їх визначення. Проблеми доцільності застосування критерію контролю з метою встановлення правового режиму діяльності юридичної особи, що бере участь в інвестиційних відносинах, нині в літературі досліджені не повною мірою.

Зміст категорій «правовий режим діяльності» і «особистий статус» юридичної особи визначається за допомогою різних критеріїв. Колізійні критерії міжнародного права застосовуються тільки з метою встановлення особистого статусу юридичної особи. З метою визначення правового режиму діяльності юридичної особи (зокрема, визначення умов допуску юридичної особи до здійснення інвестиційної діяльності) потрібне застосування інших критеріїв, які дозволяють без відсилання до норм іноземної держави встановлювати правовий режим діяльності відповідної категорії юридичних осіб. Згідно із Законом України «Про міжнародне приватне право» особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи. Норми, що визначають правовий режим діяльності іноземної юридичної особи, повинні міститися у спеціальному законодавстві, що регулює інвестиційну діяльність іноземних юридичних осіб.

Критерій контролю – матеріально-правовий критерій, який дозволяє визначити режим діяльності юридичної особи як інвестор. При цьому під контролем слід розуміти можливість іноземної юридичної особи визначати зміст рішень, що приймаються національною юридичною особою.

Необхідно ширше використати критерій контролю при удосконаленні законодавства про іноземні інвестиції. У наш час в українському законодавстві, яке регулює інвестиційну діяльність іноземних юридичних осіб, критерій контролю не використовується в рамках здійснення іноземних інвестицій в підприємства, які мають стратегічне значення для забезпечення оборони країни і безпеки держави. Необхідно розширити сферу застосування критерію контролю, поширивши його дію на відносини не лише при регулюванні вкладення іноземного капіталу в українські стратегічні підприємства, а й на відносини, пов'язані з вкладенням іноземного капіталу в інші підприємства шляхом введення відповідного регулювання до закону «Про режим іноземного інвестування».

Термін «іноземний інвестор», що міститься в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про режим іноземного інвестування», необхідно доповнити абзацом такого змісту: «Іноземними інвесторами визнаються ті організації, що також знаходяться під контролем перерахованих в абз. 1 ч. 1 цієї статті іноземних

інвесторів, у тому числі створених на території України. При цьому вказані організації вважаються такими, що знаходяться під контролем іноземних інвесторів у випадках, коли іноземний інвестор в силу своєї участі в статутному капіталі організації або відповідно до договору, укладеного між іноземним інвестором і цією організацією, або на якій-небудь іншій основі має можливість визначати зміст рішень, що приймаються такою організацією».

З метою ефективного регулювання допуску іноземного капіталу на територію України до категорії іноземних інвесторів слід відносити і українські юридичні особи, що знаходяться під контролем іноземних. Також потребують уточнення статті 25 та 26 Закону України «Про міжнародне приватне право». Визначення особистого закону юридичної особи право держави місцезнаходження юридичної особи не враховує відносини контролю, у свою чергу не пов'язується з визначенням цивільної правосдатності та дієздатності юридичної особи. Тому ст. 26 Закону України «Про міжнародне приватне право» необхідно доповнити новим абзацом: «Правоздатність та дієздатність юридичних осіб, які знаходяться під контролем іноземних інвесторів, може бути обмежена відповідно до закону».

З метою виконання діючих міжнародних договорів, що вимагають встановлення для іноземних інвесторів справедливого режиму діяльності, необхідно ввести обов'язок КМ України забезпечити «прозорість» державного регулювання діяльності у сфері іноземних інвестицій, у тому числі: періодично публікувати звітність по іноземних інвестиціях; публікувати роз'яснення рішень, що приймаються з питань застосування норм законодавства про іноземні інвестиції, включаючи норми про встановлення контролю іноземних осіб над українськими організаціями. Указана публічність має принципове значення в цілому для «прозорості» в сенсі звітності, порядку ухвалення рішень державними органами при застосуванні норм законодавства про іноземні інвестиції.

Законодавець не визначає, що є початком відліку іноземної інвестиційної діяльності у приймаючій державі. Іноземна інвестиційна діяльність починається з передінвестиційної діяльності. Це питання є досить важливим, оскільки, як правило, іноземний інвестор підпадає під конвенційний захист із моменту виробничої діяльності. Іноді на підготовку інвестиційного проекту можуть знадобитися роки. Сюди входять такі трудомісткі роботи, як науково-технічні, експертні дослідження, поїздки фахівців, відкриття бюро з розробки проекту ведення переговорів. Усі ці та інші заходи належать до сфери ризиків, пов'язаних із розвитком бізнесу, що підпадає під дію передінвестиційного режиму.

Подібним же чином доступ іноземних інвесторів до інвестиційних можливостей, що відкривається в результаті приватизації й монополізації, повинен, як правило, розглядатися як передінвестиційна діяльність, якщо тільки інвестори не здійснили інвестиції в процесі приватизації. Це потребує визначення того, у який момент протоколи, загальні домовленості й інші матеріали з неофіційних переговорних записів перетворюються в документи, що створюють зобов'язання. Світовий досвід показує, що це може відбутися на досить ранньому етапі, і документи, якими обмінюються сторони, які могли б здатися лише «листами про наміри», часто можуть включати чітко позначені тим самим дії передінвестиційного чи постінвестиційного режиму для таких прав.

У вітчизняній спеціальній літературі дотепер питання здійснення передінвестиційної діяльності не розглядалися окремо. Тим часом цей первісний етап, що передує безпосередньо здійсненню інвестиційного проекту, займає особливе місце. Не випадково в західній літературі було введено спеціальне поняття «передінвестиційна діяльність».

На етапі передінвестиційної діяльності допуск іноземних інвестицій на територію приймаючої держави здійснюється відповідно до національного законодавства. Але при цьому неодмінною міжнародно-правовою умовою є дотримання на умовах взаємності принципу недискримінації, режиму найбільшого сприяння, національного режиму, принципу справедливості й рівноправності, принципу постійного захисту й безпеки.

Загалом виходить, що допуск іноземних інвестицій регулюється не тільки внутрішнім законодавством України, а й загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною вітчизняної правової системи.

Трохи забігаючи наперед, слід зазначити, що приймаюча держава вправі встановлювати спеціальні обмеження відносно іноземного інвестора на своїй території, якщо ці формальності й обмеження не порушують суть прав, установлених у міжнародних договорах, тим більше, що у зв'язку з лібералізацією правового регулювання іноземних інвестицій і переходом від дозвільного до реєстраційного порядку допуску інвестицій дію принципу заборони на необґрунтовані обмеження було обмежено.

Уже на етапі передінвестиційної діяльності в силу суверенітету держава вправі пропонувати суб'єктам права правила поведінки на своїй території, а також забезпечувати їхнє виконання за допомогою примусової сили. Тому умови допуску іноземних інвестицій на територію приймаючої

держави встановлюються національним законодавством. Юрисдикція приймаючої держави в сфері допуску іноземних інвестицій визначається у внутрішніх нормативних правових актах України, а також у міжнародних договорах – більшості міжнародних інвестиційних договорів.

Принципове значення в цьому питанні мають міжнародні двосторонні угоди, що, як правило, безпосередньо регулюють проблеми допуску іноземних інвестицій. При цьому передбачається, що кожна договірна сторона дозволяє інвестиції громадянам і компаніям іншої договірної сторони тільки відповідно до національного законодавства. Україна є стороною близько 73 двосторонніх угод про захист інвестицій (далі – ДІУ України). На відміну від таких держав як, наприклад, США, Японія, Велика Британія, Російська Федерація, Україна не має модельної (типової) угоди. Власне, відсутність останньої в цілому засвідчує брак уніфікованого, чітко вираженого підходу держави до ключових положень та понять у сфері стандартів захисту інвестицій та інвестиційного арбітражу. Вказані угоди установлюють, що кожна договірна сторона буде допускати іноземні інвестиції «у відповідності зі своїм законодавством».

На передінвестиційному етапі важливе значення мають питання в'їзду «ключових спеціалістів», куди входять менеджери, консультанти, технічні фахівці та ін. Питання наприклад, може стати про видачу віз, дозволів на роботу й проживання. Питання суперечностей між іноземним інвестором і реципієнтом описана та була зафіксована в доповіді Секретаря ЮНКТАД «Політика й заходи одержувачів капітальних вкладень у сфері стимулювання прямих іноземних інвестицій. Резюме восьми досліджень» (TR/WG.1/10 від 25.10.1993 р.). Інтереси тут також не завжди збігаються. Необхідно знайти оптимальний баланс між своїм правом не допускати в'їзду іноземців і своїм населенням, а також створити сприятливий клімат, що може знадобитися для в'їзду й тимчасового перебування іноземних громадян.

Не випадково Договір Енергетичної хартії (ДЕХ)¹, ставить за обов'язок приймаючій державі дозволяти інвесторам наймати будь-якого співробітника категорії «ключового персоналу» на розсуд інвестора за умови, що є необхідні дозволи (на в'їзд, перебування й роботу). Стаття 11(1) говорить:

¹ Договір Енергетичної хартії (ДЕХ) був підписаний в грудні 1994 р. і набрав чинності у квітні 1998 р. Договір був розроблений на основі Енергетичної хартії 1991 р., яка мала декларативний характер. На відміну від Хартії, яка свідчила про політичні наміри укріплювати міжнародні зв'язки в енергетиці, Договір 1994 р. є юридично обов'язковою багатосторонньою угодою.

«сумлінно розглядати прохання», отже, мова йде тільки про факультативне зобов'язання приймаючої держави.

У деяких країнах СНД відомі випадки, коли спори у спільному підприємстві приводили до того, що місцевий виганяв іноземних менеджерів, іноді із застосуванням сили, і за допомогою або мовчазною згодою виконавчих органів.

Цю ситуацію можна врегулювати в рамках Статті 11(2) ДЕХ у сполученні з механізмом урегулювання спорів. Але виникає питання: чи буде це зобов'язання також захищати ключовий персонал інвестора, що має дозвіл обмеженої дії (на в'їзд, перебування й роботу), коли буде відмовлено у продовженні такого дозволу. Положення Статті 11(2) ДЕХ не дає підстав для такої впевненості, і інвесторам було б бажано зробити це предметом конкретного договірної зобов'язання. Таким чином, іноземний інвестор допускається до здійснення підприємницької діяльності на території чужої держави відповідно до законодавства останнього. Але разом з тим приймаюча держава зобов'язана забезпечити допуск відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права й своїх договірних зобов'язань. Отже, здійснення державним органом, його посадовою особою будь-яких дій, а також прийняття нормативних або ненормативних правових актів, що опосередковують допуск іноземних інвестицій, які порушують норму міжнародного права, призводить до порушення приймаючою державою публічно-правових зобов'язань, закріплених у міжнародному договорі. Останнє надає право іноземному інвесторові підстави для пред'явлення арбітражно-судових претензій до реципієнта вже на передінвестиційному етапі.

У теорії й практиці міжнародного інвестиційного права поняття «Здійснення інвестицій» поки не знайшло свого єдиного тлумачення. Стаття 1 (8) ДЕХ визначає це як «здійснення нових інвестицій, придбання існуючих інвестицій або просування в інші сфери», що відрізняється від використовуваного Організацією Економічного Співробітництва й Розвитку (ОЕСР) поняття «здійснення».

Це пояснюється тією обставиною, що процес реалізації міжнародного інвестиційного контракту займає дуже великий часовий відрізок. Між укладенням першої інвестиційної угоди і початком підприємницької діяльності можуть виникнути численні проміжні підетапи.

У цих умовах не так вже й просто розмежувати етап передінвестиційної діяльності й етап здійснення інвестицій. А без цього неможливо визначити їхній правовий режим.

Інвестиції вважалися б здійсненими, тобто почалося б безпосереднє вкладення капіталу в інвестиційний проект, коли отримане право на здійснення підприємницької діяльності відповідно до законного використання ліцензій (дозволів). Інвестиції вважаються здійсненими й тільки в такому випадку підпадають під правовий захист. Роботи попереднього характеру (науково-технічні, експертні дослідження, виїзди на місце здійснення проекту, бізнес-переговори й т. д.) ставляться до сфери ризиків, пов'язаних із розвитком бізнесу, підпадає під дію передінвестиційного режиму.

Інвестиційний контракт між іноземним інвестором і державою-реципієнтом може бути розірваний як за домовленістю, так й у судовому порядку на вимогу однієї зі сторін. Оскільки дана категорія угод має переважно цивільно-правову природу, він може бути припинений без згоди другої сторони тільки дотриманням норм цивільного законодавства.

На вимогу однієї зі сторін згідно з ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути розірваний за рішенням суду у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених законом або договором. Інакше кажучи, аксіомою є те, що порядок припинення інвестиційної угоди незалежно від підстав може бути тільки судовим. Тому що інвестиційна угода як вид цивільно-правового договору побудований на зовсім інших принципах: рівність сторін, ніякої винятковості й винятків із загальних правил; гарантії сторін забезпечуються загальними для всіх учасників обороту захисними механізмами самої правової системи і судом; умови договору непорушні; відносини сторін гранично формалізовані.

Інвестиційна угода цього типу є цивільно-правовою формою гарантії з боку держави, що виступає при цьому рівноправним партнером. Вступаючи з інвестором у договір, держава в особі вповноваженого органу формулює гарантії, адресовані безпосередньо стороні, іноземному інвесторові. Необхідність включення в договір з державою таких істотних умов обумовлюється тим, що цей вид підприємницької діяльності, як правило, пов'язаний із більшим обсягом інвестування, тривалим строком окупності витрачених засобів і високим ризиком їхньої втрати або збитків.

При припиненні інвестиційної угоди на загальних підставах, установлених в інвестиційній угоді або законі, настають установлені в них же наслідки. У силу специфіки предмета інвестиційної угоди необхідне спеціальне регулювання наслідків припинення договору. Правове регулювання, передбачене статтями 651–653 ЦК України, явно недостатнє у випадку інвестиційної угоди.

На рівні закону необхідно встановити майнові наслідки дострокового припинення інвестиційної угоди й майнові наслідки припинення інвести-

ційної угоди у зв'язку із закінченням його строку дії, а також межі договірної регулювання цих питань.

Примусові заходи вилучення іноземних інвестицій – центральна тема як міжнародного інвестиційного права, так і права іноземних інвестицій України. Припинення інвестиційної діяльності в результаті примусового вилучення капіталовкладень приймаючою державою створює найбільшу загрозу для іноземного інвестора.

По-друге, у випадку припинення інвестиційної угоди за спеціальною підставою – у силу односторонніх суверенних дій приймаючої держави – іноземному інвесторові гарантована виплата компенсації. При цьому виплата компенсації здійснюється на підставі тих же принципів й у тому ж порядку, що й при експропріації.

По-третє, дефініція «експропріація» має різний зміст у двосторонніх інвестиційних договорах. Звичайно застосовується така формула: націоналізація, експропріація або інші заходи, що дорівнюють за наслідками націоналізації або експропріації. Така формула використана, наприклад, у двосторонніх інвестиційних договорах України із Данією, Швецією, Угорщиною, Албанією, Китаєм, Німеччиною, Японією, Австрією.

По-четверте, визначення мети втручання і його характеристика як «суспільно необхідне» є прерогативою держави, що, як показує міжнародна арбітражна практика, має досить широкий розсуд стосовно того, що є «суспільним інтересом».

По-п'яте, гарантія виплати компенсації впливає із принципу співмірності, що не допускає за загальним правилом позбавлення іноземного інвестора всіх майнових прав без будь-якого відшкодування.

Міжнародне інвестиційне право з моменту свого зародження приділяло особливу увагу проблемам політичного ризику, пов'язаним з можливим громадським безладям на території приймаючої держави.

Безперечно, реінвестиційну діяльність варто розглядати як особливий етап або стадію в ході здійснення закордонних капіталовкладень, оскільки важливою гарантією іноземних інвестицій є сприятлива можливість реінвестувати отримані доходи на території України.

Однією з найбільш важливих проблем для іноземного інвестора є проблема забезпечення безперешкодного повернення капіталовкладень і доходів від них, незалежно від того, у якій валюті вони отримані. Доходи, одержувані іноземними інвесторами в Україні, можуть виражатися як у гривні, так й у вільно конвертованій валюті, і в силу ст. 398 ГК України можуть бути використані на розсуд інвестора на території України, або за бажанням інвестора переведені за кордон після сплати належних податків і зборів. Закон України

«Про режим іноземного інвестування» дає широке визначення об'єкта реінвестування, що включає ті ж суми, які є об'єктом права іноземного інвестора на переказ за кордон (ст. 11). До зразкового переліку таких засобів входять – доходи від інвестицій, отриманих у тому числі у вигляді прибутку, дивідендів, відсотків ліцензійних і комісійних винагород, платежів за технічну допомогу й технічне обслуговування й інші винагороди; суми, виплачувані на підставі прав грошових вимог і вимог по виконанню договірних зобов'язань, що мають економічну цінність; суми, отримані іноземними інвесторами у зв'язку із частковою або повною ліквідацією або продажем інвестицій і суми компенсації за націоналізацію й реквізицію іноземних інвестицій.

Отже, на підставі наведеного можна зробити такі висновки.

1. Пріоритетними завданнями, які необхідно вирішувати за участю прямих інвестицій, є структурна реформа економіки, технологічне оновлення виробництва, виробництво товарів широкого вжитку, подолання залежності країни від імпорту.

2. Для активізації інвестиційної активності в Україні на основі задекларованих гарантій прав інвесторів необхідно розробити та законодавчо закріпити достатні дієві механізми їхньої реалізації.

3. Потребує удосконалення таких засіб державного регулювання інвестиційної діяльності, як реєстрація інвестицій з метою в першу чергу реалізації прав інвестора. Відсутність захисту права інвестора, тобто права на відповідну компенсацію, повернення інвестицій і відшкодування збитку, які представляються, наприклад, іноземному інвесторові у відповідно до законодавства про іноземні інвестиції, гальмує розвиток інвестиційних процесів.

4. Обґрунтована необхідність закріплення в Законі України «Про режим іноземного інвестування» режимів здійснення інвестиційної діяльності – національного й найбільшого сприяння.

5. Основними механізмами та інструментами активізації інвестиційних процесів, зокрема на депресивних територіях, повинні залишатися спеціальні правові режими економічної діяльності (СПРЕД).

6. Додатково обґрунтована необхідність створення і функціонування державного агентства зі страхування експортних кредитів, яке б забезпечувало конкурентоздатні умови фінансування для вітчизняних підприємств, які здійснюють зовнішньоторговельну діяльність. У зв'язку з цим необхідно активізувати зусилля для прийняття закону «Про державну підтримку страхування та кредитування експорту».

7. З метою захисту національних інтересів обґрунтовано необхідність запровадження критерію контролю, який полягає у встановленні можли-

вості іноземця (іноземної юридичної особи чи фізичної особи) визначати зміст рішень, що приймаються національною юридичною особою. У разі якщо в іноземця існує така можливість – до національної юридичної особи, яка контролюється іноземцем, має бути застосований той же правовий режим, який використовується до іноземних юридичних осіб.

8. Допуск іноземних інвесторів в економіку держави, що приймає іноземні інвестиції, є прямим засобом державного регулювання і з точки зору процесу діяльності є закріпленим у законодавстві комплексом заходів, пов'язаних із наданням іноземному інвесторові дозволу інвестувати на території держави-реципієнта, перевірку планованих інвестицій на відповідність діючим заборонам і обмеженням у сфері здійснення іноземних інвестицій, а також здійснення контролю державних органів за дотриманням іноземним інвестором вимог, що пред'являються до нього, і умов інвестування. Допуск іноземних інвесторів в економіку опосередковується правовими нормами і виступає загальною категорією щодо різних інструментів, які застосовуються приймаючою іноземні інвестиції державою для регулювання доступу іноземних інвесторів до внутрішнього ринку: акредитація, ліцензування, нотифікація і інші види дозволів чи погоджень.

9. Нормативне закріплення допуску іноземних інвесторів в економіку здійснюється за допомогою таких способів правового регулювання, як дозволи і позитивні зобов'язання, перше з яких переважає. Так, на додаток до дозволу на здійснення іноземних інвестицій на території держави – реципієнта інвестицій, рішення про допуск іноземного інвестора в економіку встановлює певні вимоги такої держави до діяльності іноземних інвесторів на своїй території за допомогою закріплення позитивних зобов'язань. В Україні визначена тільки формальна норма використання допуску іноземних інвесторів в економіку як засіб державного регулювання. Не визначені сектор (сфера) економіки, умови і комплекси інвестиційних обмежень і заборон, які можуть застосовуватися.

10. Обґрунтована необхідність на основі Закону України «Про основи національної безпеки» розробки та прийняття закону «Про особливості господарювання в стратегічних галузях економіки». Як основа для розробки критеріїв виділення стратегічної галузі економіки України і їх закріплення в праві вважаємо за доцільне використати такі характеристики: а) політична – критичне значення галузі економіки для національної безпеки; б) економічна – високий потенціал галузі економіки для забезпечення соціально-економічного розвитку держави і підвищення міжнародної конкурентоспроможності її національної економіки.

11. Допуск іноземних інвесторів у стратегічні галузі економіки повинен розглядатися як невід'ємний правовий елемент системи забезпечення

національної безпеки – врегульований правом засіб забезпечення національної безпеки в економічній і оборонно-промисловій сфері.

12. З метою дієвості реалізації механізму обмеження, недопущення іноземних інвесторів у стратегічні галузі економіки необхідно передбачити підставою визнання укладеної угоди недійсною в судовому порядку за позовом уповноваженого органу, якщо така угода призвела або може призвести до виникнення загрози національній безпеці.

13. Уважаємо за доцільне включити в процедуру допуску іноземних інвесторів у стратегічні галузі економіки такі обов'язкові етапи: 1) експертна оцінка імовірності реалізації виявлених загроз національній безпеці; 2) аналіз економічного і соціального ефекту іноземних інвестицій, що перевіряються, які за своїм значенням можуть урівноважити можливі негативні наслідки у сфері національної безпеки.

14. Виявлення загроз національній безпеці при здійсненні угод або встановленні контролю іноземного інвестора над підприємством, що має стратегічне значення, повинно здійснюватися на основі нормативно закріплених методик.

1.2. Програмно-цільовий підхід до забезпечення експортно-імпортного потенціалу регіону з урахуванням переваг кластерного механізму

Визначення передумов посилення експортного потенціалу Харківського регіону. Останніми роками спостерігаються позитивні зміни в географічній структурі експорту українських товарів. Відбувається її переорієнтація на ринки країн далекого зарубіжжя¹.

¹ Див.: Макогон, Ю. В. *Форми и направления межрегионального трансграничного экономического сотрудничества [Текст] / Ю. В. Макогон, В. И. Ляшенко.* – Донецк : ДонНУ, 2009. – 512 с.; *Трансграничное украино-российское сотрудничество: формы, направления, перспективы [Текст] : монография / под. общ. ред. В. И. Дубницкого, В. И. Ляшенко.* – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 419 с.; Дергачова, В. В. *Роль трансграничного співробітництва в зовнішньоекономічній діяльності України у межах державної регіональної політики [Електронний ресурс] / В. В. Дергачова.* – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/pips/2009_1/034.pdf.